

УДК 811.112.2`342.415

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2018.1\(40\).137053](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2018.1(40).137053)

Голубенко Л. М.

професор, кандидат філологічних наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кулина І. Г.

доцент, кандидат філологічних наук,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ДІАХРОНІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЗБІРНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена діахронічному дослідженню іменників зі значенням збірності на матеріалі словників готської, давньоверхньонімецької та нововерхньонімецької мов.

Ключові слова: *категорія збірності, іменники збірності, готська мова, давньоверхньонімецька мова, нововерхньонімецька мова.*

Голубенко Л. Н., Кулина И. Г. Диакроническое исследование существительных со значением собирательности в немецком языке. *Статья посвящена исследованию существительных со значением собирательности на материале словарей готского, древневерхненемецкого и нововерхненемецкого языков.*

Ключевые слова: *категория собирательности, собирательные существительные, готский язык, древневерхненемецкий язык, нововерхненемецкий язык.*

Golubenko L. N., Kulyna I. G. Diachronic investigation of the nouns with collective meaning in the German language. *The category of collectivity is one of the oldest in Germanic languages and is characterized by the following features: it contains the notion of a holistic set of objects; at the grammatical level can have a formal indicator; it can take the singular form. In German the given category is expressed by separate prefixes, in particular the prefix ge-, which originates from Latin com-, con- and has a long-term meaning "compatible", which allows it to combine single homogeneous objects and express collectivity. The results contain new information about the origin and development of the prefix ge- in German and can be used in the practice of teaching German and in the course of lectures on the history of the German language.*

Key words: *category of collectivity, collective nouns, Gothic language, Old High German, Early New High German.*

Словниковий склад будь-якої мови знаходиться в стані безперервного розвитку, який відображує зміни, що відбуваються в усіх галузях життя та діяльності людини. В процесі цього розвитку утворення слів на базі вже існуючих відіграє важливу роль [11].

В наш час існує ряд робіт, які присвячені визначенню виникнення і лексичного значення префіксів і суфіксів. Розгляду їх історичного розвитку в німецькій мові присвятили свої дослідження В. О. Олійник, О. І. Москальська, М. Д. Степанова, В. В. Левицький, В. Г. Таранець, В. Шмідт, В. Юнг та ін.

Як свідчать роботи В. Г. Таранця, походження і розвиток різноманітних морфем, що знайшли реалізацію в мові, відображують етапи становлен-

ня мислення людини. Витоки виникнення морфем сягають найдавнішого часу існування людства і пов'язані в своїй основі з відповідними сторонами пізнання людиною оточуючої дійсності [12].

Відношення до природи повинно було виступати не в пасивному спостереженні, а в активних діях. Ці дії слугували основною рушійною силою у виникненні і розвитку уявлень і понять давньої людини. Практичні потреби змушували людину виділяти з навколишнього світу не лише предмети, а також їх якості, що виконували важливу роль в її життєзабезпеченні. Однією з таких якостей є кількісна характеристика предметів і явищ, з якими людина зустрічалася у повсякденному житті.

Відомо, що категорії мислення сучасної людини є продуктом довгого історичного розвитку, коли людина пізнавала об'єктивну дійсність. Як наголошують Л. Г. Акуленко, О. Д. Огуй, М. Д. Степанова та ін., кількісна визначеність, як одна з основних категорій об'єктивного світу, і його пізнання людиною знаходять своє відображення в семантиці будь-якої мови. В німецькій мові багаточисельні мовні засоби оцінки кількості об'єднуються у відносно великі функціонально-семантичні поля, що входять до складу ієрархічно організованих макрополей кількості. При розгляді кількості зазначені автори свідомо виключили одиничність. У вимальованому ними полі множини виділені визначена і приблизна множина, сукупна множина і невизначена множина [1; 9; 11]. При цьому значення одиничної, невизначеної і збірної множини, що представлені різною мірою кількості, є видовими поняттями по відношенню до родового поняття числа.

Можливість підходу до значення збірності, як до граматичного явища, підтверджується трактовкою форм збірних іменників за допомогою ідентичних форм у множини числа: адвокати, професори. Таким чином, значення збірності можна віднести в один ряд з взаємообумовленими значеннями числа однини і множини, так як воно відображує реальну властивість – бути обчислюємими. Тільки основи конкретних імен слугують для утворення форм збірності (звір – звірі). Форми збірності пов'язані спільністю кореня іменників, що складають лексико-морфологічні ряди конкретних обчислюємих імен. Причому, форми збірності завжди є, за визначенням О. Д. Огуя, «характеризованими», які мають мотивовані основи по відношенню до розрядів конкретних іменників, але не виступають ніколи в якості мотивуючих. Іншими словами, значення збірності самостійно реалізується по відношенню до визначених лексико-морфологічних рядів конкретних іменників. І саме ця спільність основ з конкретними іменниками при розрізненні супроводжуючих лексичним значенням взаємообумовлених значень кількості референтів, яка суперечить традиційному ствердженню про те, що збірні, як *pluralia tantum*, стоять поза граматичною категорією числа, повинна враховуватися при побудові окремої граматичної парадигми слова. Наявність обов'язкової «характеризованості» може бути розцінена як прояв формоутворення, що часто розуміється ширше ніж словозмінювання.

Досліджуючи поняття збірності в німецькій мові, Л. Г. Акуленко відмічає, що на різних етапах його розвитку це поняття отримало значне поглиблення і всебічний розвиток. Це було відображено в розвитку і специфіці морфем,

які виступали в якості носіїв необхідної смислової інформації [1].

Як наголошує В. В. Левицький, «синхронний аналіз мови» потіснив порівняльно-історичне, а ширше – історичне мовознавство загалом на периферію сьогоднішньої науки про мову. Лише синхронний аналіз мови робить її опис і пізнання не тільки неповним, але й значною мірою спотвореним [5, 13].

Отже, морфеми з семантичним компонентом збірності слід розглядати в історичному плані шляхом розкриття етимології слів при їх утворенні.

Метою даної роботи було дослідження морфем, які співвідносяться з поняттям збірності в німецькій мові.

Об'єктом дослідження був основний словарний фонд давньонімецької і сучасної німецької мов, утворений префіксом *ge-*.

Для встановлення генетичної тотожності морфем використовувався **порівняльно-історичний метод** дослідження.

В результаті проведеного нами дослідження виявлено, що місце категорії збірності в мові і її відношення до множини не завжди відповідали сучасному стану. Самі збірні назви ніколи не були однорідними. Як відмічав В.М. Жирмунський, в основні їх відмінностей знаходяться не тільки семантичні особливості (збірні особисті – неособисті), але й спосіб вираження збірності [4, 66].

Аналіз структури імен збірних (*nomina collectiva*) дозволяє розподілити їх на дві групи. До першої належать іменники, збірність яких має морфологічне вираження у вигляді словоутворюючих формантів, напр.: двн. *ga(gi)-baur* «збір, податок» (нвн. *Gebühr*), двн. *ga(gi)-bivgi* «гори» (нвн. *Gebirge*).

Іншу групу складають слова зі значенням збірності, що має лексичне вираження, тобто збірність є їхнім первинним лексичним значенням, напр.: двн. *faihu* «гроші» (нвн. *Geld*), двн. *hairda* «стадо» (нвн. *Herde*), двн. *skuff* «волосся» (нвн. *Haar*), двн. *thiuda* «народ» (нвн. *Volk*) тощо. Крім того, вони можуть бути елементами словоскладення, напр.: двн. *faihu-praihna* «сукупність, багатство».

Серед іменників з морфологічно вираженою збірністю в готській мові найбільш розповсюдженими були такі, які утворювалися за типом префікс *ga-* + основа іменника. Префікс *ga-* був одним з найпродуктивніших формантів у системі словоутворення іменників не тільки готської, але й давньогерманських мов. З його допомогою утворилися іменники зі значенням: збірності (гот. *ga-baur* «збір», *ga-faurds* «збори»), сумісності (гот. *ga-daila* «учасник», лангоб. *ga-sind[i]us*, дсакс. *gi-sith* «супутник»), абстрактності (гот. *ga-wairthi* «мир», *ga-laubenis* «віра», дсакс. *gi-bed*, дангл. *ge-bed*, двн. *gi-bet* «молитва»).

У давньоверхньонімецькій мові для утворення збірних імен використовувалися основи середнього роду на *-j-*. Цей тип представлений також в інших індоєвропейських мовах, напр.: укр. *сузір'я*, рос. *созвездие*, *соцветие*, лат. *consilium*, *collegium*. Словоутворення такого типу характеризується давнім «преломленням» (двн. *berg* – *gibirgi*, нвн. *Gebirge*, двн. *feld* – *gifildi*, нвн. *Gefilde*, двн. *wetar* – *giwiteri*, нвн. *Gewitter*) та більш пізнім умлаутом (двн. *wurm* – *giwurmi*, свн. *gewürme*, нвн. *Gewürme*). З часом початкове значен-

ня збірності втратило свою ясність внаслідок подальших змістовних змін (*Gefilde* «галявина», *Gewitter* «гроза»).

Пізніше за типом збірних утворювалися віддієслівні іменники зі значенням дії, що повторюється: *das Gedränge*, *das Gelaufe*, *das Geseufze*, *das Gebrüll*, особливо від дієслів на *-el*, *-er*, які самі по собі мають значення багаторазової дії: *das Geklingel*, *das Gemurmel*, *das Gewimmel*, *das Geklimper*, *das Geschnatter*.

Отже, основним значенням префікса *ga-* є значення сукупності, спільності. В готській мові відмічається схожість *ga-* з *mit*, але вони розрізнялися за своїми функціональними особливостями: префікс *ga-* застосовувався на рівні словоутворення, а прийменник *mit* на рівні синтаксису. В сучасній німецькій мові префікс *ga-* втратив свою активність у зв'язку з тим, що розклад готських дереват з *ga-* призвів до утворення декількох моделей:

- ga-* *Ge* – непродуктивна словоутворювальна модель,
- ga-* *Mit* – продуктивна модель,
- ga-* *Zusammen* – продуктивна модель.

Відомо, що німецький дієприкметник *zusammen* походить від готського *samana*, *samath* «разом» і є західногерманським уточненням германського *samana*, яке, в свою чергу, етимологічно споріднене з дінд. *Samana* (*gemeinsam* «разом»). В сучасній німецькій мові дієслова з першим компонентом *zusammen* відповідають готським дієсловам з *ga-*, які означали загальні дії, а також дії, направлені на об'єднання, напр.: гот. *gabairan* – нвн. *zusammenbringen*, *zusammentragen* «зносити, збирати», гот. *gahaitan* – нвн. *zusammenrufen* «скликати», гот. *garinnan* – нвн. *zusammenlaufen* «збігатися» та ін. Відповідно, *zusammen* зустрічається в іменниках зі значенням збірності, похідних дієслів, напр.: гот. *gaqiman*, *gaqumps* – нвн. *zusammenkommen*, *Zusammenkunft* «збиратися», «збори, зустріч».

Перехід деяких функцій гот. *ga-* *mit* *zusammen* *ga-* до *mit* (гот. *gaskalki* – нвн. *Mitknecht*, *Mitarbeiter* «співробітник», гот. *gadaila* – нвн. *Mitbeteiligter* «співучасник», гот. *gabaurgja* – нвн. *Mitbürger* «співгромадянин»), а з іншої, композити *zusammen* (гот. *gabaur* – нвн. *Zusammengebrachtes* «збір, податок»). Ця обставина є причиною існування в німецькій мові синонімічних пар типу: *Mitarbeit* – *Zusammenarbeit* «співробітництво».

Не дивлячись на зниження продуктивності *ga-*, *gi-*, *ge-*, у сучасній німецькій мові часто префікс *ge-* зустрічається в словах разом з суфіксом *-e* (*Gedanke*, *Gebäude*) або в словах, де зявляються аблаут чи умлаут в корені слова (*Geruch*, *Gebäck*).

Отже, префікс *ga-* слугує для утворення, в основному, іменників середнього роду, але також є іменники чоловічого роду: *Gedanke*, *Geruch*, *Geschmack*, рідше – жіночого роду: *Gewalt*, *Gebühr*, *Geburt*, *Gefahr*, *Geduld*.

В ході дослідження виявлено приклади, коли суфікс *-e* може випадати, напр.: *Geleise* – *Gleis*, *Glück*. Треба також відмітити, що іменники з префіксом *ge-* можуть мати наступні значення:

- незалежність: *Gefährte*, *Genosse*, *Geselle*, *Gemüse*;
- збірність: *Gebein*, *Gebirge*, *Gewölk*;
- назву дій зі зневажливим відтінком: *Gebrüll*, *Geheul*, *Geklingel*, *Gebimmel*;

повтор дій з відтінком засудження, зневаження: *Gelaufe, Gerassel, Getue, Genecke*;

конкретні предмети: *Gefäß, Gebäude, Gehäuse, Geweih*;

органи людини і живих істот: *Gesicht, Genick, Gefieder*.

З класифікацією *nomina collectiva* за способом вираження збірності пов'язане питання про рівень, на якому вони розглядаються. В залежності від рівня збірності назви можуть бути віднесені до відповідної категорії. На лексичному рівні виділяється збірне значення релевантних іменників, яке протиставляється, з однієї сторони, однині, а з іншої – дистрибутивній множині. На словоутворювальному рівні виділяються перш за все морфем (словоутворювальні форманти). Але оскільки за допомогою одних і тих самих формантів можуть утворюватися іменники з різним лексичним значенням, тобто такі, які належать до різних категорій, то для їх розділення необхідний лексичний аналіз. На лексико-граматичному рівні в готській мові виявляється функціональна синонімія збірності і множини числа. На синтаксичному рівні специфічні особливості збірних іменників проявляються в узгодженні дієслів-присудків з підметами за формою та за змістом. Щодо стилістичного рівня, то функціональна близькість *collectiva* і множини числа дозволяє припустити, що експресивна функція не була притаманна готським збірним іменникам і що вона з'являється пізніше в процесі розвитку мови. В сучасній німецькій мові існують іменники з префіксом *ge-*, які мають емоційний відтінок (в основному негативний, напр.: *Gefräßigkeit*).

Таким чином, у готській мові збірність і множина мали окреме вираження: перше – збірними іменниками, друге – формами множини, крім того, характерною особливістю *nomina collectiva* є їх здатність виражати сему множини формою однини, напр.: *Arbeiterschaft, Reiterei, Polizei, Menschheit, Publikum, Obst, Vieh*; але *Heer/Heere, Volk/Völker*. Існують також деякі іменники, що мають колективні значення, але стоять в однині, напр.: *Geschrei, Gezänk, Gepolter, Gelaufe*.

Отже, походження і розвиток різноманітних морфем, що знайшли реалізацію у мові, відображають етапи становлення мислення людини. При цьому, витоки виникнення морфем сягають найдавнішого часу існування людства і пов'язані в своїй основі з відповідними сторонами пізнання людиною оточуючої дійсності.

В результаті дослідження окремих німецьких морфем зі значенням збірності були отримані наступні висновки. Категорія збірності є однією з найдавніших у германських мовах і характеризується такими ознаками: вона містить у собі поняття цілісної множини предметів; на граматичному рівні має при реалізації формальний показник; може приймати форму однини числа. Збірність у німецькій мові виражається окремими префіксами, зокрема префіксом *ge-*, який бере початок від латинських *com-, con-* і має давньозагальну значимість «сумісно», що дозволяє йому об'єднувати одиничні однорідні предмети та виражати збірність.

Отриманні результати містять нові відомості про походження та розвиток префікса *ge-* в німецькій мові й можуть бути використані в практиці викладання німецької мови та в курсі лекцій по історії німецької мови.

Список літератури

1. Акуленко Л. Г. О структуре поля количества в современном немецком языке / Л. Г. Акуленко // Вестник Харьковского университета, 1984. – №258. – С. 3-7.
2. Гухман М. М. Готский язык / М. М. Гухман – М.: Из-во литературы на иностранных языках, 1958. – 288 с.
3. Евченко В. В. Готська мова. Тексти, коментар, словник: Навчальний посібник / В. В. Евченко – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 408 с.
4. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – Из-во литературы на иностранных языках – Москва, 1948. – 3-е издание. – 245 с.
5. Левицкий В. В. Основы германістики / В. В. Левицкий – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 528 с.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий – Вінниця: Нова Книга, 2010. – т.1. – 616 с., т.2 – 368 с.
7. Лейн К., Мальцева Д. Г. Большой немецко-русский словарь / К. Лейн, Д. Г. Мальцева – М.: Русский язык, 2000. – 1139 с.
8. Москальская О. И. История немецкого языка / О. И. Москальская – М.: Академия, 2006. – 2-е изд. – 288 с.
9. Огуй О. Д. Значення: цілісність чи окремий аспект (фізіологічно-психологічні основи формування значення та полісемії) / О. Д. Огуй – Мовознавство, 1999. - №6. – С. 46-54.
10. Олейник В. А. Выражение собирательности в готском языке в сопоставлении со старославянским / В. А. Олейник // Языкознание, 1984. – №6. – С. 66-69.
11. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / М. Д. Степанова – Изд. КомКнига, 2007. – 2-е изд., исп. – 375 с.
12. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації / В. Г. Таранець – Одеса: Астропринт, 1999. – 115 с.
13. Таранець В. Г. Діахронія мови: Збірка статей / В.Г. Таранець – Одеса: Друкарський дім, 2008. – 232 с.
14. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / W. Jung – Leipzig: VEB, Bibliografisches Institut, 1973. – 517 S.
15. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache / W. Schmidt – S. Hirzel Verlag, Stuttgart, 2007. – 10. Aufl. – 489 S.
16. Sonderegger S. Althochdeutsche Sprache und Literatur / S. Sonderegger – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2003. – 390 S.
17. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch / R. Schützeichel – Tübingen: Max. Niemeyer Verlag, 1989. – 4., erg. Aufl. – 309 S.

References

1. Akulenko, L. G. (1984). O strukture polia kolichestva v sovremennom nemetckom iazyke. Vestnik Kharkovskogo universiteta.
2. Gukhman, M. M. (1958). Gotskii iazyk. M.: Iz-vo literatury na inostrannykh iazykakh.
3. Evchenko, V. V. (2002). Hotska mova. Teksty, komentar, slovnyk: Navchalnyi posibnyk. Zhytomyr: ZhDPU.
4. Zhirmunskii, V.M. (1948). Istoriya nemetskogo yazyka. Moskva.
5. Levytskyi, V. V. (2008). Osnovy hermanistyky. Vinnytsia: Nova Knyha.
6. Levitskii, V. V. (2010). Etimologicheskii slovar germanskikh iazykov. Vinnitca: Nova Knyga.
7. Lein, K., Maltceva, D. G. (2000). Bolshoi nemetcko-russkii slovar. M.: Russkii iazyk.
8. Moskalskaia, O. I. (2006). Istoriia nemetskogo iazyka. M.: Akademiia.
9. Ohui, O. D. (1999). Znachennia: tsilisnist chy okremyi aspekt (fiziolohichno-psykholohichni osnovy formuvannia znachennia ta polisemii). Movoznavstvo.
10. Oleinik, V. O. (1984). Vyrazhenie sobiratelnosti v gotskom iazyke v sopostavlenii so staroslavianskim. Iazykoznanie.
11. Stepanova, M. D. (2007). Slovoobrazovanie sovremennogo nemetkogo iazyka. Izd. KomKniga.
12. Taranets, V. H. (1999). Pokhodzhennia poniattia chysla i yoho movnoi realizatsii. Odesa: Astroprynt.
13. Taranets, V. H. (2008). Diakhroniia movy: Zbirka statei. Odesa: Drukarskyi dim.

14. Jung, W. (1973). Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig: VEB, Bibliografisches Institut.
15. Schmidt, W. (2007). Geschichte der deutschen Sprache. S. Hirzel Verlag, Stuttgart.
16. Sonderegger, S. (2003). Althochdeutsche Sprache und Literatur. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
17. Schützeichel, R. (1989). Althochdeutsches Wörterbuch. Tübingen: Max. Niemeyer Verlag.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018 р.